

UDC: 342.565(045)(575.1)

SUDYA YORDAMCHISI (SUD MAJLISI KOTIBI)NING IQTISODIY PROTSESSDAGI HUQUQIY MAQOMINI TAKOMILLASHTIRISH

Xudoynazarov Dadaxon Avaz o'g'li,

Toshkent davlat yuridik universiteti
tayanch doktoranti

ORCID: 0000-0002-1571-1839

e-mail: dadaxon.xudoynazarov92@mail.ru

Annotatsiya. Mazkur maqoladan asosiy tushunchalar, milliy va xorijiy huquqshunos olimlarning sudya yordamchisi va sud majlisi kotibi borasidagi fikr va mulohazalari, sudya yordamchisi (sud majlisi kotibi) faoliyatining huquqiy asoslari, sudya yordamchisi va sud majlisi kotibi uchun zarur talablar, ularning odil sudlovni amalga oshiruvchi shaxslar bilan munosabatlari, sud apparati xodimlari borasida fikrlar, sudya yordamchisi va sud majlisi kotibining sud majlisida ishtirok etishi, xorijiy davlatlar tajribasi asosida vazifa va vakolatlari, sudya yordamchisi (sud majlisi kotibi)ning huquq va majburiyatlari, javobgarligi, sudya yordamchisi (sud majlisi kotibi)ning vakolatlari va vazifalari, ularga yuklatilishi taklif qilinayotgan qo'shimcha ishlar, vakolat va vazifalarni kengaytirish, odil sudlovni amalga oshirishga ko'maklashuvchi shaxslardan ajralib turadigan o'ziga xos xususiyatlari, iqtisodiy protsess ishtirokchilari ichida alohida guruh sifatida keltirish, protsessual huquq va muomala layoqati, sudya yordamchisi (sud majlisi kotibi)ning huquq subyektiligi, sudya yordamchilari (sud majlisi kotibi)sonini oshirish, o'z-o'zini rad qilish asoslari, sud majlisidagi tartib, milliy va xorijiy tajriba, qonunchilikni takomillashtirish yuzasidan takliflar o'rin olgan.

Kalit so'zlar: sudya yordamchisi, sud majlisi kotibi, bayonnoma, iqtisodiy protsess, zarur talablar, arbitraj, hakamlik, rad qilish.

СОВЕРШЕНСТВОВАНИЕ ПРАВОВОГО ПОЛОЖЕНИЯ ПОМОЩНИКА СУДЬИ (СЕКРЕТАРЯ СУДЕБНОГО ЗАСЕДАНИЯ) В ЭКОНОМИЧЕСКОМ ПРОЦЕССЕ

Худойназаров Дадахон Аваз угли,

базовый докторант

Ташкентского государственного юридического университета

Аннотация. В данной статье рассмотрены мнения и замечания отечественных и зарубежных ученых-правоведов относительно положения помощника судьи и секретаря судебного заседания, основные понятия, правовые основы их деятельности, необходимые требования к помощнику судьи и секретарю судебного заседания, их взаимоотношения с лицами, осуществляющими правосудие, состав судебного аппарата, участие помощника судьи и секретаря судебного заседания в судебном заседании, их обязанности и полномочия в соответствии с опытом зарубежных стран. Автором предложено конкретизировать полномочия и обязанности помощника судьи (секретаря судебного заседания), а возложение на них дополнительной работы рассматривается как расширение полномочий и обязанностей, кроме того, с учетом отечественного и зарубежного опыта выдвинут ряд предложений по совершенствованию законодательства: на основе выделения специфических признаков,

отличающих их от лиц, содействующих осуществлению правосудия, выведение их в отдельную группу среди участников экономического процесса с закреплением процессуальных прав и дееспособности, правовой субъектности помощника судьи (секретаря судебного заседания), увеличение численности помощников судьи (секретаря судебного заседания), установление причин самоотвода, порядка участия в судебном заседании.

Ключевые слова: помощник судьи, секретарь судебного заседания, протокол, экономический процесс, необходимые требования, арбитраж, третейский суд, самоотвод.

IMPROVING THE LEGAL STATUS OF THE ASSISTANT JUDGE (SECRETARY OF THE COURT) IN THE ECONOMIC PROCESS

Khudoynazarov Dadakhon Avaz ugli,
Basic Doctoral Student of
Tashkent State University of Law

Abstract. In this article, the main concepts, opinions and comments of national and foreign legal scholars regarding the assistant judge and secretary of the court session, the legal basis of the activity of the assistant judge (secretary of the court session), the necessary requirements for the assistant judge and the secretary of the court session, their relationship with the persons who implement justice, opinions on the staff of the judicial apparatus, the participation of the assistant judge and secretary of the court session in the court session, duties and powers based on the experience of foreign countries, the rights and obligations of the assistant judge (secretary of the court session), responsibility, the powers of the assistant judge (secretary of the court session) and duties, additional work proposed to be assigned to them, expansion of powers and duties, specific characteristics that distinguish them from persons assisting in the administration of justice, bringing them as a separate group among the participants of the economic process, procedural rights and legal capacity, legal subjectivity of the assistant judge (secretary of the court session), increasing the number of assistant judges (secretary of the court session), reasons for self-refusal, order in the court session were discussed, national and foreign experience were learned, and suggestions were made for improving the legislation.

Keywords: assistant judge, judicial court, protocol, economic process, necessary requirements, arbitration, arbitration court, self-withdrawal.

Kirish

Mamlakatning iqtisodiy, ijtimoiy va ekologik manfaatlarini hisobga olgan holda mahalliy tadbirkorlar sonini oshirish, respublika iqtisodiyotiga xorijiy investitsiyalarni jalb etish, ular uchun qulay shart-sharoitlar yaratish, huquqiy va boshqa tomondan qo'llab-quvvatlash, shuningdek, respublikaning iqtisodiy, resurs va investitsion salohiyatini oshirish, investitsiya muhitini takomillashtirish, mamlakat iqtisodiyoti tarmoqlari va hududlariga xorijiy, eng avvalo, to'g'ridan-to'g'ri xorijiy investitsiyalarni faol jalb qilish, barcha sohalarda ichki imkoniyat va rezervlarni ishga solish, yangi texnika va texnologiya, eksportbop tovarlarni

o'zlashtirish, ularni ishlab chiqarishni yo'lga qo'yish orqali davlatimiz iqtisodiy qudratini ta'minlash bugungi kunda muhim ahamiyat kasb etmoqda.

Shundan kelib chiqadigan bo'lsak, bugungi kunda kun sayin tadbirkorlik subyekt (xorijiy investor)lari soni ortib borishi natijasida ular o'rtasidagi nizolar ham ko'payib bormoqda. Bunday nizolar esa iqtisodiy sudlar tomonidan hal qilib kelinmoqda. Iqtisodiy protsessda tadbirkorlik subyekt (xorijiy investor)larining huquq va manfaatlarini ta'minlash hamda ularning sudlarga bo'lgan ishonchini oshirish maqsadida sudya yordamchisi (sud majlisi kotibi) faoliyatini ko'rib chiqish zarur hisoblanadi.

Mazkur maqolada *tadqiqot obyekti* sifatida iqtisodiy protsessda sudya yordamchisi (sud majlisi kotibi) ishtirokiga oid barcha jarayonlar tahlil qilindi.

Material va metodlar

Ushbu maqola doirasida tarixiy, analitik-tahlil, qiyosiy, analogiya, tizimli-funksional, modellashtirish metodlaridan foydalanilgan.

Iqtisodiy protsessual kodeksining 52-moddasiga binoan, **sudya yordamchisi (katta yordamchisi) – sud majlisining kotibi** sudyaning topshirig'i bo'yicha ishlarni sud muhokamasiga tayyorlash uchun zarur bo'lgan harakatlarni amalga oshiradi; ishda ishtirok etuvchi shaxslarni sud muhokamasining vaqti va joyi haqida xabardor qiladi hamda ularning sudga kelgan-kelmaganini tekshiradi; kelmaganlik sabablarini aniqlashtiradi va bu haqda sudyaga ma'lum qiladi; bajarilayotgan protsessual harakatlar bo'yicha bayonnoma yuritadi; sudyaning sud majlisiga tayyorgarlik ko'rish va uni o'tkazish, shuningdek, sud hujjatini ijroga yuborish bilan bog'liq bo'lgan boshqa barcha topshiriqlarini bajaradi. Ushbu moddaning birinchi qismida ko'rsatilgan protsessual harakatlarni amalga oshirilayotgan vaqtda sudyaning yordamchisi (katta yordamchisi) sud majlisining kotibi sifatida qatnashadi. Fuqarolik protsessual kodeksi va Jinoyat protsessual kodeksida ham ushbu tushunchalar bir xil tarzda keltirilgan. Oliy Sud rayosati tomonidan tasdiqlanadigan sud bo'g'inlari sud apparati xodimlarining mansab yo'riqnomalarida sudya yordamchisining vazifalari keltirib o'tiladi. Unda asosan kodeksda keltirilgan vazifalardan tashqari texnik ishlar ham batafsil ko'rsatilgan. Jumladan, u sud qarorining xulosa qismi e'lon qilingandan so'ng uni internet tarmog'ida to'liq matn bilan e'lon qilish uchun taraflarning roziligi haqida tilxat olishi va ish hujjatlariga ilova qilishi keltirilgan.

Tadqiqot natijalari

Sudya yordamchisi (katta yordamchisi) – sud majlisi kotibining ishtiroki bo'yicha

huquqshunos olimlar fikrlari tahlil qilinadi, sudya yordamchisi faoliyatiga oid tushunchalar yoritiladi va mualliflik ta'rifi keltiriladi. Shundan kelib chiqib, taklif va tavsiyalar beriladi.

Iqtisodiy sudning mansabdor shaxslari, sudya yordamchisi, sud majlisi kotibi iqtisodiy protsess ishtirokchilarining yana bir alohida protsessual guruhini tashkil qiladi. Ushbu guruhning o'ziga xos xususiyati shundaki, bu shaxslar iqtisodiy sud apparati xodimlari sifatida protsessual huquqiy munosabatlarga kirishadilar. Sud yordamchisi (sud majlisi kotibi) odil sudlovni amalga oshiruvchi shaxsmi yoki sud apparati xodimimi, degan bir-biriga qarama-qarshi fikrlar mavjud. Agar ko'rib chiqilayotgan shaxslar arbitraj sudi bilan protsessual huquqiy munosabatlarga ega bo'lmasa, ular kim bilan protsessual huquqiy munosabatlarga kirishishi lozimligi noma'lum bo'lib qolmoqda.

Y.A. Tresheva sud majlisi kotibi va sudya yordamchisi arbitraj protsessual munosabatlarning subyektlari hisoblanishi, ammo u sud majlisi kotibi va sudya yordamchilari arbitraj sudi bilan protsessual huquqiy munosabatlarga ega protsess ishtirokchilariga kiritilishi mumkin, deb hisoblaydi [1]. M.I. Kleandrov sudya yordamchilarini arbitraj jarayonining alohida subyekti sifatida ajratib ko'rsatish yoki ularni sud (sudyalarni) bilan tasniflashni taklif qiladi [2]. E.A. Treshcheva ushbu pozitsiyani qo'llab-quvvatlar ekan, hakamlik sudlari vakolatlarini amalga oshirishni ta'minlaydigan davlat xizmatchilari sifatida sudya yordamchilari, shuningdek, hakamlik sudlarida sud kotiblari hakamlik sudi bilan protsessual munosabatlarga ega emasligini ta'kidlagan. Shuning uchun ularni hakamlik sudi bilan protsessual munosabatlarda bo'lgan protsessning oddiy ishtirokchilariga (ishda ishtirok etuvchi yoki odil sudlovni amalga oshirishda yordam beruvchi shaxslar) kiritish mumkin emas [3]. Hakamlik sudi, uning mansabdor shaxslari, hakamlik sudi apparati xodimlari odil sudlovni amalga oshiradi-

gan (sudlar, alohida sudyalari) yoki sudyalari (sudya yordamchilari, sudyalari kotiblari) vakolatlarini amalga oshirishni ta'minlaydigan hakamlik protsessual huquqiy munosabatlarning subyektlari hisoblanadi, deyilgan.

Sudya yordamchisining o'ziga xos protsessual roli to'g'risidagi yuqoridagi pozitsiya foydasiga yana bir dalil shundan iboratki, o'zining huquqiy tabiatiga ko'ra, sudya yordamchisi jarayonda qonuniy manfaatdor emas. Bundan tashqari, agar sudya yordamchisi ishda ishtirok etayotgan shaxslarning qarindoshi bo'lsa, ishning natijalaridan bevosita yoki bilvosita shaxsan manfaatdor bo'lsa yoki uning xolisligiga shubha qilish imkonini beradigan boshqa holatlar mavjud bo'lsa, shuningdek, yoki ishda ishtirok etuvchi shaxs yoxud uning vakiliga mansub yoki boshqacha tarzda qaram bo'lsa yoki u ko'rilayotgan ish bilan bog'liq masalalar bo'yicha ochiq bayonotlar bergan bo'lsa, yordamchi protsessdan chetlashtiriladi.

Sudya yordamchisi va sud majlisining kotibi ishda ishtirok etuvchi shaxslar va iqtisodiy protsessning boshqa ishtirokchilari bilan protsessual huquqiy munosabatlarga kirishmaydi, chunki ishda ishtirok etuvchi shaxslar ham, protsessning boshqa ishtirokchilari ham bevosita iqtisodiy sudi bilan protsessual huquqiy munosabatlarga kirishadi.

Sudya yordamchisi va sud majlisi kotibining faoliyati sud muhokamasini tashkil etish hamda sudning protsessual faoliyatini ta'minlash vazifalarini o'z ichiga oladi. Sudya yordamchisi ham, sud majlisining kotibi ham sudga ishning haqiqiy holatlarini aniqlashda, dalillarni baholashda yordam bermaydi. Ularning vazifasi boshqa shaxslardan farqli o'laroq, sud muhokamasini tashkil etishda sudga yordam berishdir.

Sud muhokamasi davomida sudya yordamchisiga ham, sud majlisi kotibiga ham savollar berilishi mumkin emas. Ular ish uchun ahamiyatli holatlarni aniqlash maqsadida sud muhokamasi ishtirokchilariga ham savollar berishga haqli emas.

Shuni alohida aytib o'tish joizki, O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "O'zbekiston Respublikasi sud tizimi tuzilmasini tubdan takomillashtirish va faoliyati samaradorligini oshirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi Farmoniga asosan, *amaldagi sud majlisi kotibi lavozimi tugatilib, belgilangan umumiy shtat birligi doirasida sudlarning tuzilmalari-ga sudya katta yordamchisi, yordamchisi lavozimlari kiritilgan* edi.

Rossiya Federatsiyasi arbitraj protsessual qonunchiligida odil sudlovni amalga oshirishga ko'maklashuvchi shaxslar qatoriga ekspertlar, guvohlar, tarjimonlar bilan birga sudya yordamchisi va sud majlisi kotibi ham kiritilgan. Arbitraj protsessida sudya yordamchisi va sud majlisi kotibi ekspert, guvoh va tarjimondan farqli o'laroq protsessual huquq subyekti maqomiga emas, vakolat (kompetensiya)ga ega. Chunki ular arbitraj sudi mahkamasi xodimlari hisoblanadi va ularning faoliyati arbitraj protsessidagi ommaviy subyektlar sifatida ularning qonunda belgilangan vakolatlari hajmi bilan shartlanadi. Germaniya Federativ Respublikasi qonunchiligida sud kanselyariyasi xizmatchisi va sud ijrochisi odil sudlovga ko'maklashuvchi shaxs toifasiga kiritilgan [4].

O'zbekiston Respublikasi IPKning 51-moddasida odil sudlovni amalga oshirishga ko'maklashuvchi shaxslarga ta'rif berilgan bo'lib, unga binoan, iqtisodiy sud ishlarini yuritishda ishda ishtirok etuvchi shaxslar bilan bir qatorda odil sudlovni amalga oshirishga ko'maklashuvchi shaxslar – guvohlar, ekspertlar, mutaxassislar va tarjimonlar ishtirok etishi mumkin, deb belgilangan.

Huquqshunos olimlarning tadqiqotlari va xorijiy davlatlar qonunchiligida sudya yordamchisi va sud majlisi kotibi alohida subyekt sifatida olinib, ularga alohida vazifalar yuklash hamda ularning vakolatlarini kengaytirish, huquqiy maqomini kuchaytirish kerakligi keltirib o'tilgan. Bundan tashqari, sudyalari sonini ko'paytirish orqali sudlarda ish hajmini kamaytirishga erishiladi, deyil-

gan. Lekin bu har bir sudyaning unumdorligi past bo‘lgan holda davlat uchun katta moddiy xarajatlarga olib keladi. Shu bilan birga, sudya yordamchilari institutini modernizatsiya qilish orqali sud organlari faoliyatini optimallashtirish odil sudlovni amalga oshirish va boshqa sudlov faoliyati sifatini yaxshilashga xizmat qiladi.

I.V. Reshetnikova chet el tajribasiga tayanib, “sudyalarda uchun ish bo‘yicha ish yuritishni boshlash va ishni sud muhokamasiga tayyorlash bosqichida sudya yordamchisining vakolatlarini kengaytirish muhim yordam bo‘lishi, ish va sud muhokamasini tayyorlash bosqichida yordamchilar sudyaning rahbarligi ostida protsessual harakatlarni amalga oshirishlari mumkin”, deb hisoblaydi [5]. M.L. Skuratovskiy “sudya yordamchilariga mustaqil ravishda suhbat o‘tkazish, zarur dalillarni taqdim etish muddatlarini belgilash va ishni tayyorlashda yurisdiksiyaga tegishli bo‘lmagan boshqa funksiyalarni belgilash”ni taklif qiladi [6]. O.I. Vilyak “ta’raflar va ishda ishtirok etuvchi shaxslarga ularning protsessual huquq va majburiyatlarini tushuntirish, ta’raflarga zarur dalillarni olish va nizolarni sudgacha ixtiyoriy hal qilishda yordam berish bo‘yicha harakatlar ko‘p jihatdan tayyorgarlik yoki yordamchi xarakterga ega bo‘lib, bevosita huquqiy oqibatlariga olib kelmaydi”, deb hisoblaydi. Muallif ularning ishini sudya nazorati ostidagi sudya yordamchisiga topshirishni taklif qiladi [7].

Yuqorida aytilganlarni hisobga olgan holda, boshqa mamlakatlarda sudya yordamchilari va sud majlisi kotiblari huquqiy maqomining o‘ziga xos xususiyatlari alohida qiziqish uyg‘otadi. Shunday qilib, Xitoy Xalq Respublikasida sudya yordamchilari sudyalarnikiga yaqin huquqiy maqomga ega (bu ularning protsessual maqomi tengligiga ham tegishli). Xitoy Xalq Respublikasining “Sudyalarda to‘g‘risida”gi qonunining 2-moddasiga ko‘ra, sudyalarda tarkibiga o‘z sudyalik vakolatlarini qonun hujjatlariga muvofiq amalga oshiruvchi xodimlar, jumladan, sudlov komis-

siyalari raislari, rais o‘rinbosarlari va a‘zolari, bosh sudyalarda va bosh sudya yordamchilari kiradi [8]. Oliy xalq sudidagi bo‘limlarda sudyalarda va ularning yordamchilari, turli darajadagi mahalliy sudlarda va harbiy sud kabi maxsus xalq sudlariga bo‘lingan.

Germaniyada rossiyalik sudya yordamchisiga o‘xshash lavozim – sud apparati kotibi (der Rechtspfleger) – yuqori martabali rasmiy lavozimlarga tegishli. Dastlab Germaniya sudlarida, shuningdek, Rossiyada bu pozitsiyaning joriy etilishi sudyani sud ishlarini muntazam ravishda olib borishdan ozod qilish zarurati bilan bog‘liq edi. Uning vakolatlari 1969-yildagi “Sudya yordamchisi to‘g‘risida”gi qonun bilan belgilanadi. Fuqarolik protsessida ishtirok etuvchi sud apparatining kotibi (der Rechtspfleger) qonun bilan o‘ziga yuklangan sudyaning ayrim funksiyalarini bajaradi. Kotiblar uchun uch yillik maxsus yuridik ta’lim majburiy bo‘lib, u imtihon bilan yakunlanadigan maxsus o‘quv kursini ham o‘z ichiga oladi. Sud apparati kotibi instituti rivojlanishi bilan uning vakolatlari ham kengaydi. Shunday qilib, hozirgi vaqtda, masalan, to‘lovga layoqatsizligi to‘g‘risidagi ishlarni ko‘rib chiqishda ish yuritishning muammosiz borishini ta’minlash, kreditorlar yig‘ilishini o‘tkazish va shikoyatlarni hal qilish kotibning mas’uliyati hisoblanadi [9].

Yuridik kotiblar *Amerika Qo‘shma Shtatlaridagi* rus sudya yordamchilarining o‘ziga xos analogidir. Ularning asosiy vazifasi huquqiy masalalarni o‘rganish va ish bo‘yicha protsessual hujjatlarni tayyorlashdan iborat. Biroq kotiblarning vazifalari bu bilan cheklanmaydi, chunki ish bo‘yicha huquqiy masalalarni o‘rganish huquqiy tadqiqotlar o‘tkazish, ish bo‘yicha brifinglar tayyorlash, ayrim masalalar bo‘yicha buyruqlar va xulosalar tayyorlash kabi juda katta protsessual va tashkiliy vakolatlarini o‘z ichiga oladi. Ba’zi sudyalarning odatiga ko‘ra, ko‘rib chiqilayotgan ishlarni advokatlar bilan muhokama qilish va hatto ular bilan ehtimolli yechimlar haqida maslahatlashish mumkin. Ko‘pincha

sud kotiblari hujjatlarni to'playdi, sud zalida qo'ng'iroqlarni tashkil qiladi va sudya uchun boshqa topshiriqlarni bajaradi [10].

Kotiblarning tashkiliy funksiyalari xilma-xil va o'ziga xosdir. Kotibning ishxonasi-da siz sud jarayonini o'tkazish tartibini aniq tushuntirib beradigan video dasturni ham ko'rishingiz mumkin. Deyarli barcha sudlarda ishning asosiy bosqichlari – ariza berishdan tortib hal qiluv qarorini ijro etishgacha bo'lgan nizolarning ayrim toifalari uchun namunali dalillar ro'yxatini o'z ichiga olgan bosma nashrlar mavjud [11].

Yuqorida aytilganlarni ish bo'yicha ish yuritishni qo'zg'atish va ishni sud majlisiga tayyorlash bosqichlaridagi harakatlarga kiritish mumkin: taraflarga va ishda ishtirok etuvchi shaxslarga ularning protsessual huquq va majburiyatlarini tushuntirish, taraflarga zarur hujjatlarni olishda yordam berish. dalillar, shuningdek nizolarni ixtiyoriy ravishda sudgacha hal qilish (vositachi funksiyalari). Ushbu protsessual harakatlar asosan tayyorgarlik yoki yordamchi xarakterga ega bo'lib, bevosita huquqiy oqibatlariga olib kelmaydi, masalan, ishni mohiyatan hal etmaydi yoki sud jarayonini tugatmaydi. Ular sudya nazorati ostidagi yordamchiga ishonib topshirilishi mumkin. Ishni sudga tayyorlash bosqichida sudyaning bir qator vakolatlarini o'z yordamchilariga o'tkazish bo'yicha xorijiy tajribani hisobga olish zarurati mavjud [12].

Gruziya Respublikasi "Sudlar to'g'risida"gi qonunda "Sudya yordamchisi va sud kotibi" nomli [13] modda mavjud. Unda sudya yordamchisi fuqarolarni, ularning shikoyat va arizalarini qabul qiladi, ishlarni sud majlisida ko'rish uchun tayyorlaydi; tegishli huquqiy adabiyotlar va sud amaliyoti materiallarini tanlaydi; tegishli hujjatlar loyihalarini tuzadi va sudyaning topshirig'iga ko'ra, sudyaning vakolatlari doirasida boshqa vazifalarni bajaradi. Sudda ishlar sud majlisi kotibi ishtirokida ko'riladi.

Armaniston Respublikasi qonunchiligining

2-bob 11-bo'limida sudyalari maqomi keltirilgan va unda sud apparati xodimlari haqida so'z yuritilgan. Unda birinchi instansiya va apellatsiya sudining har bir sudyasi bittadan yordamchi va bitta kotibga ega [14]. Kassatsiya instansiyasi sudi raisi, sudyalari va kollegiyalari raislarining har birida ikkitadan yordamchi bor. Sudya yordamchisi va kotibi sudyaga biriktirilgan sud xizmatchilari hisoblanadi.

Belarus Respublikasining "Sud hokimiyati va sudyalarning maqomi to'g'risida"gi kodeksi sud majlisining kotibi (sud majlisining kotibi – sudya yordamchisi) [15] birinchi instansiya sudlarida fuqarolik va jinoyat ishlari, zarur hollarda esa ma'muriy huquqbuzarlik to'g'risidagi ishlar sud majlisi kotibi (sud majlisi kotibi – sudya yordamchisi) ishtirokida ko'riladi. Birinchi instansiya xo'jalik sudlarida ishlar sud majlisining kotibi – sudya yordamchisi ishtirokida ko'riladi. Sud majlisi kotibining (sud majlisi kotibi – sudya yordamchisining) huquq va majburiyatlari, uning ishlarni ko'rishda ishtirok etish tartibi qonun bilan belgilanadi.

Moldova Respublikasi qonunchiligiga binoan, "sud instansiyalarining tuzilishi" keltirib o'tilgan. Unda sudya yordamchisi – sudyaga o'z vazifalarini bajarishda yordam beradigan sud xodimi. Har bir hakamga faoliyatni amalga oshirishda yordamchi hakam yordam beradi [16].

Polsha qonunchiligining 4-bo'lim 155-moddasiga binoan, sudlarda sudyalarning yordamchilari va sudyalarning katta yordamchilari ishga olinishi mumkin. Sudyalarning yordamchilari haqida gap ketganda, unga sudyalarning katta yordamchilari ham kiradi [17]. Sudyaning yordamchisi sud ishlarini ko'rib chiqishga tayyorlash bo'yicha harakatlar va sudlarning ma'muriy faoliyatiga oid harakatlarni amalga oshiradi. Sudyaning katta yordamchisi lavozimini quyidagi shaxslar egallashi mumkin: sudya yordamchisi lavozimida kamida o'n yil ishlagan va ijobiy xulosaga ega bo'lgan yoki imtihonni

topshirgan prokuror [18]. Sudya, prokuror, notarius yoki advokatlik imtihonidan o'tgan shaxslar sudya yordamchilari uchun shogirdlikni tugatish majburiyatidan ozod qilinadi.

Tojikiston Respublikasi qonunchiligida xo'jalik, fuqarolik, jinoyat va oilaviy ishlar, qonunda nazarda tutilgan hollarda esa ma'muriy huquqbuzarlik to'g'risidagi ishlar sud majlisi kotibi ishtirokida ko'riladi [19]. Sud majlislari kotiblarining soni ushbu sudlar sudyalarining soniga mos kelishi kerak. Sud raisining yordamchilari, sud ijrochilari, sud majlisi kotiblariga qo'yiladigan talablar mavjud. Unga binoan, *sud raisining yordamchisi*, qoida tariqasida, oliy yuridik ma'lumotga ega va o'z vazifalarini muvaffaqiyatli bajara oladigan bo'lishi kerak. *Sud majlisining kotibi*, qoida tariqasida, o'rta yuridik ma'lumotga ega va o'ziga yuklangan vazifalarni muvaffaqiyatli bajara olishi lozim.

Rossiya Federatsiyasida sudyalarining yordamchilariga qo'yiladigan talablar mavjud: davlat tilini bilishi, 18 yoshga to'lgan bo'lishi [20], oliy kasbiy ma'lumoti, tajribasi yoki mutaxassislik bo'yicha ish tajribasi hamda kasbiy bilim va ko'nikmalari mavjud bo'lishi.

Tadqiqot natijalari tahlili

Sudya yordamchisi va sud majlisi kotibi (sud tarkibi bo'yicha mutaxassis) o'rtasidagi vazifalarni taqsimlash to'g'risidagi nizomda sudya yordamchisi va sud majlisi kotibi (sud sudyasi mutaxassisi) vazifalari belgilanishi mumkin. Sudya yordamchisi uzrli sabablarga ko'ra (xizmat safari, vaqtincha mehnatga qobiliyatsizlik [21], ta'til va boshqalar) ishda bo'lmagan taqdirda, uning ishi sud majlisining tegishli kotibi yoki sud majlisining mutaxassisi tomonidan amalga oshiriladi. Sud majlisi kotibi (sud tarkibi mutaxassisi) yuqorida ko'rsatilgan sabablarga ko'ra ishda bo'lmagan taqdirda, uning vazifalari sudya yordamchisi tomonidan amalga oshiriladi [22].

Shunday qilib, *sudya yordamchisi* boshqalar qatori quyidagi vazifalarni bajaradi: da'vo arizalari (arizalar) [23], sud ishlari va ish yuritish bo'limidan keladigan boshqa hujjatlarni

imzoga qarshi qabul qiladi; kiruvchi arizalar bo'yicha statistik kartochkalarni to'ldiradi; barcha sud hujjatlarini ro'yxatdan o'tkazadi; protsess ishtirokchilarini xabardor qiluvchi yoki chaqiruvchi sud hujjatlari nusxalarining tayyorlanishi va o'z vaqtida yuborilishi us-tidan nazoratni amalga oshiradi.

Sud majlisining kotibi (sud tarkibi bo'yicha mutaxassis) ishlarni shakllantirish va sud hujjatlari nusxalarini tarqatish doirasida sud majlisi bayonnomalari, sud ishlarini shakllantirish va yuritish, ishning inventarizatsiyasini tuzish; nusxalarga guvohnoma shtamplarini yopishtirish [24], bir necha varaqdan iborat sud hujjatlari nusxalarini shtapellash va boshqalar; sud hujjatlari va boshqa protsessual hujjatlar nusxalarini ishda ishtirok etuvchi shaxslar, shuningdek, sudyaning ko'rsatmasi bo'yicha boshqa shaxslarga yuborish; chiquvchi yozishmalarni ro'yxatga olish, konvertatsiya qilish (qadoqlash), sud ishlarini shakllantirish va topshirish, ishning ro'yxatini tuzishni amalga oshiradi. Hakamlik sudlarida sudya yordamchisi sud majlisi kotibining (sud apparati mutaxassisi) sud ishlarini shakllantirish [25], sud hujjatlarini tarqatish bo'yicha ishini nazorat qiladi.

Xulosalar

Yuqoridagilardan kelib chiqib, xulosa qilib aytadigan bo'lsak, ushbu tadqiqot natijasida ko'rdikki, asosan iqtisodiy sud va boshqa sudlarda sudya yordamchisi (sud majlisi kotibi) ishtiroki bilan bog'liq yutuq va kamchiliklar mavjud. Buni xorijiy davlatlar tajribasi va amaliyotdagi ba'zi holatlar bilan tahlil qildik. Ushbu masalalarni hal qilish uchun bir qator mavjud muammolarni yechish va qonunchilikni takomillashtirish yuzasidan taklif va tavsiyalarni keltirib o'tamiz.

Birinchi, "Sudlar to'g'risida"gi qonunga sudya yordamchisi va sud majlisi kotibi tushunchasini kiritish;

Ikkinchi, Iqtisodiy protsessual kodeksga sudya yordamchisi va sud majlisi kotibi tushunchalarini alohida kiritish hamda ularning huquq, majburiyatlari, vazifalarini aniq qilib

belgilash lozim. Jumladan, ularning vazifalarini quyidagicha sudya yordamchisi sudyaga sud muhokamasini tayyorlash va tashkil etish, shuningdek, sud hujjatlari loyihalarini tayyorlashda yordam beradi. Sudya yordamchisi raislik qiluvchining topshirig'iga ko'ra, sud majlisi bayonnomasini yuritadi; sud majlisining borishini texnik vositalar yordamida yozib borish ustidan nazoratni ta'minlaydi; sud majlisida ishtirok etishi shart bo'lgan shaxslarning sudga kelishini tekshiradi. Tegishli kodeksda nazarda tutilgan hollarda va tartibda majlis o'tkazadi hamda boshqa protsessual harakatlarni amalga oshiradi. Sudya yordamchisi ishda ishtirok etuvchi shaxslar va hakamlik muhokamasi boshqa ishtirokchilarining huquq yoki majburiyatlarining paydo bo'lishi, o'zgarishi yoki bekor qilinishiga olib keladigan harakatlarni amalga oshirishga haqli emas.

Sud majlisining kotibi sud majlisining bayonnomasini yuritadi va sud majlisining borishini texnik vositalar yordamida yozib borish ustidan nazoratni ta'minlaydi. U ba-

yonomada sudning harakatlari va qarorlari, shuningdek, hakamlik muhokamasi ishtirokchilarining sud majlisi davomida sodir bo'lgan harakatlarni to'liq va to'g'ri ko'rsatishi shart. Sud majlisining kotibi raislik qiluvchining topshirig'iga ko'ra, sud majlisida ishtirok etishi shart bo'lgan shaxslarning sudga kelishini tekshiradi.

Uchinchi, sudya yordamchisi (sud majlisi kotibi) sud apparati xodimi bo'lganligi bois uni sud tarkibi nomli bobda aks ettirish;

To'rtinchi, sudya yordamchisi va sud majlisi kotibining aniq vazifa va funksiyalarini belgilab berish;

Beshinchi, sudya yordamchisiga sudyaning ayrim vakolatlari, ya'ni fuqarolar yoki tadbirkorlarning huquq va manfaatlariga ta'sir qiladigan vazifalaridan tashqari qolgan protsessual vazifalarni yuklash va sudyalik uchun zaxira tizimini yaratish;

Oltinchi, sudya yordamchisi va sud majlisi kotibi lavozimi uchun talablar ishlab chiqish taklif etiladi.

REFERENCES

1. Treshcheva E.A. Sub'yekty arbitrazhnogo protsessa [Subjects of the arbitration process]. Doctor's degree dissertation. Moscow, 2009, p. 146.
2. Kleandrov M.I. Arbitrazhnyy protsess [Arbitration process]. Moscow, 2003, p. 50.
3. Treshcheva E.A. Obshcheteoreticheskiye voprosy ponyatiya i klassifikatsii predmetov [General theoretical issues of the concept and classification of subjects]. Samara, Samara University, 2006, vol. 1, pp. 127–134.
4. Vanyarkho A.V. Litsa, sodeystvuyushchiye osushestvleniyu pravosudiya, – uchastniki arbitrazhnogo protsessa Rossiyskoy Federatsii [Persons contributing to the implementation of justice – participants in the arbitration process of the Russian Federation]. Abstract of Ph. D. thesis. 12.00.15.
5. Afanasovich V.Ye., Skifskiy F.S. Pervyy opyt: pomoshchnik sud'i [First experience: assistant judge]. *Vestnik Federal'nogo Arbitrazhnogo suda Zapadno-Sibirskogo okruga Bulletin of the Federal Arbitration Court of the West Siberian District*, 2005, no. 4, SPS "Garant".
6. Skuratovskiy M.L. Podgotovka dela k sudebnomu razbiratel'stvu v arbitrazhnom sude pervoy instantsii [Preparation of the case for trial in the arbitration court of first instance]. Moscow, Wolters Kluwer Publ., 2007, pp. 74–75.
7. Vilyak O.I. Pozitsiya v chasti vozmozhnosti uchastiya pomoshchnika sud'i v dosudebnom uregulirovanii sporov ne do kontsa ponyatna, poskol'ku rech' idet o sudebnom razbiratel'stve [The position regarding the possibility of participation of an assistant judge in the pre-trial settlement of disputes is not completely clear, since we are talking about litigation].

8. Vilyak O.I. Konstitutsionno-pravovyye instituty statusa sudey v Rossiyskoy Federatsii i Kitayskoy Narodnoy Respublike (nekotoryye sravnitel'no-pravovyye aspekty) [Constitutional and legal institutions of the status of judges in the Russian Federation and the People's Republic of China (some comparative legal aspects)]. State and legal systems of the countries of the Asia-Pacific region: prospects for cooperation with the Russian Federation. Proceedings of the III International scientific-practical conference. Ulan-Ude, 2010, June 17–19. Ed. Yu.I. Skuratov. Ulan-Ude, Publishing House of the Buryat State University, 2011, vol. 1, pp. 138–144.
9. Trutnikov S.S. Vozbuzhdeniye proizvodstva po delam o nesostoyatel'nosti v Germanii i Italii [Initiation of insolvency proceedings in Germany and Italy]. *Russian Yearbook of Civil and Arbitration Process*, 2002, no. 1, pp. 363–364.
10. Chambers Handbook for Judges Law Clerks and Secretaries. Federal Judicial Center, Washinton, 1994.
11. Nosyreva Ye. Sudy melkikh iskov v amerikanskoy pravovoy sisteme [Small Claims Courts in the American Legal System]. *Russian Justice*, 2000, no. 6, pp. 52–54.
12. Ayriyan K.S. Podgotovka del k razbiratel'stvu v angliyskom sude [Preparation of cases for proceedings in the English court]. Abstract of PhD thesis. Moscow, 1989, p. 5.
13. Organic Law of Georgia on General Courts. Available at: <http://www.matsne.gov.ge/>.
14. Judicial Code of the Republic of Armenia.
15. Code of the Republic of Belarus on the judiciary and the status of judges. 2006, June 29, No. 139-Z.
16. Law on the judiciary of the Republic of Moldova. 1995, July 6, No. 514-XIII.
17. Act on the Organisation of the Ordinary courts Strasbourg. 2017, November 20, Opinion no. 904 /2017. Available at: www.venice.coe.int/.
18. Doniyorbek D. The Procedure and Grounds for Applying the Measure of Compulsory Attendance. *American Journal of Social and Humanitarian Research*, 2022, no. 3 (7), pp. 59–66.
19. On the Courts of the Republic of Tajikistan Constitutional Law of the Republic of Tajikistan. Dushanbe, 2001, July 23, No. 212.
20. Bebutova Z. The essence of the institution of pro bono and its importance in civil courts. *Norwegian Journal of Development of the International Science*, 2022, no. 77-3, pp. 46–50.
21. Asal X. Alternative Ways of Resolving Disputes in the Modern Legislation of Uzbekistan. *American Journal of Social and Humanitarian Research*, 2022, no. 3 (7), pp. 67–77.
22. Khudoynazarov D. The implementation of modern information and communication technologies in the activities of courts in the action strategy development of our country: results and prospects: the implementation of modern information and communication technologies in the activities of courts in the action strategy development of our country: results and prospects. *TSUL Legal Report International Electronic Scientific Journal*, 2021, July, vol. 2, no. 1, pp. 101–108. Available at: <https://legalreport.tsul.uz/index.php/journal/article/view/50/>.
23. Khudoynazarov D.A. Issues Of Introducing Digital Technologies Into The Activities Of Courts. *The American Journal of Political Science Law and Criminology*, 2022, Jan., vol. 4, no. 01, pp. 1–6. DOI: 10.37547/tajpslc/Volume04Issue01-01/.
24. Khudoynazarov D.A. Some comments on the role of websites in the economic process. *International Engineering Journal For Research & Development*, 2022, Jan., vol. 6, no. ICRRTNB, p. 3. DOI:10.17605/OSF.IO/J8M3D/.
25. Khudoynazarov D. Judicial system: on the example of Uzbekistan and Japan. *Eurasian Journal of Law, Finance and Applied Sciences*, 2022, no. 2.7, pp. 10–18.
26. Kudryavtseva E.V. Grazhdanskoye sudoproizvodstvo Anglii [Civil litigation in England]. Moscow, Gorodets, 2008, p. 60.

YURIDIK FANLAR AXBOROTNOMASI ВЕСТНИК ЮРИДИЧЕСКИХ НАУК REVIEW OF LAW SCIENCES

Huquqiy ilmiy-amaliy jurnal

Правовой научно-практический журнал

Legal scientific-practical journal

4 / 2022

BOSH MUHARRIR:

Tashkulov Akbar Djurabayevich

Toshkent davlat yuridik universiteti rektori

BOSH MUHARRIR O'RINBOSARI:

Xodjayev Baxshillo Kamolovich

Ilmiy ishlar va innovatsiyalar bo'yicha prorektor, y.f.d., dotsent

Mas'ul muharrir: O. Choriyev

Muharrirlar: Y. Yarmolik, F. Muhammadiyeva,
Sh. Yusupova

Musahhih: M. Patillayeva

Texnik muharrirlar: U. Sapayev, D. Rajapov

Tahririyat manzili:

100047. Toshkent shahar, Sayilgoh ko'chasi, 35.

Tel.: (0371) 233-66-36 (1169)

Web-sayt: www.tsul.uz

E-mail: lawjournal@tsul.uz

Obuna indeksi: 1385.

Jurnal 30.12.2022-yilda tipografiyaga

topshirildi. Qog'oz bichimi: A4.

Shartli 21,4 b.t. Adadi: 100. Buyurtma raqami: 177.

TDYU tipografiyasida chop etildi.